

Úvod

Již potřetí v průběhu deseti let se vrátila skupina autorů k problematice životní úrovně obyvatelstva a vypracovala analýzu, která tentokrát zahrnuje celé období samostatné České republiky. Hlavním cílem je analyzovat vývoj příjmů a mezd, cenový vývoj a vývoj spotřebních výdajů v období let 1993 až 2003 a postihnout jeho základní tendence v tomto období. Analýza je zaměřena na nejpodstatnější ukazatele a jevy, které se dané problematiky týkají a vyplývá z možností daných podklady. Ne vždy se podařilo zcela naplnit údaje za celé hodnocené období. Změny metodiky a postupné zavádění statistického sledování některých jevů neumožňují v těchto případech rekonstruovat údaje z počátku období. Tato skutečnost je uvedena již v názvech těchto kapitol.

Ve většině případů byly analyzované údaje v nominálních hodnotách převedeny do hodnot reálných. Týkalo se to především vývoje mezd, spotřebních výdajů a některých sociálních dávek (starobních důchodů). K deflaci byly použity příslušné indexy spotřebitelských cen, resp. indexy životních nákladů.

Snahou bylo zachytit změny v makroekonomickém i mikroekonomickém průřezu. To znamená, že jsme analyzovali vývoj sledovaných ukazatelů podle metodiky národních účtů (Evropský systém účtů ESA 1995) i ostatních statistik vč. rodinných účtů.

V první kapitole je analyzován **disponibilní důchod sektoru domácností** v letech 1995 až 2003. Sektor domácností zahrnuje jednotlivce a skupiny jednotlivců, kteří jsou spotřebiteli, výrobci výrobků a služeb pro vlastní konečnou spotřebu a drobné podnikatele (řemeslníky, zemědělce, soukromé lékaře, daňové poradce, advokáty apod.) produkující výrobky a služby pro trh. Tento globální pohled nebylo možné v některých dalších kapitolách dodržet a níže o tom informujeme. Údaje v první kapitole vycházejí z ročních revidovaných národních účtů v období 1995 až 2002, údaje za rok 2003 se opírají o čtvrtletní, méně detailní odhady národních účtů za sektor domácností¹. Pro hodnocení některých ukazatelů byly proto užity detailní roční podklady. Bilanční položky, tj. provozní přebytek, smíšený důchod, disponibilní důchod a úspory jsou uvedeny v hrubém pojetí, tj. včetně spotřeby fixního kapitálu. V kapitole je věnována větší pozornost i metodickým vysvětlivkám.

Kapitola 2.1. se zaměřuje na vývoj příjmů obyvatelstva, v rámci nich na vývoj průměrných mezd. Údaje o mzdách zaměstnanců celkem a v odvětvovém třídění vycházejí z podnikového výkaznictví.

Evidenční počet zaměstnanců zahrnuje osoby v pracovním poměru k zaměstnavateli. Do počtu zaměstnanců se nezahrnují ženy na mateřské dovolené, osoby na rodičovské dovolené, osoby vykonávající základní vojenskou službu (vč. civilní), učni, osoby pracující pro firmu na základě dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr.

Průměrná hrubá měsíční mzda představuje podíl mezd bez ostatních osobních nákladů připadající na jednoho zaměstnance evidenčního počtu za měsíc. Do mezd se zahrnují základní mzdy a platy, příplatky a doplátky ke mzdě nebo platu, prémie a odměny, náhrady mezd a platů, odměny za pracovní pohotovost a jiné složky mzdy nebo platu, které byly v daném období zaměstnancům zúčtovány k výplatě. Jedná se o hrubé mzdy, tj. před snížením o pojistné na všeobecné zdravotní pojištění a sociální zabezpečení, zálohové splátky daně z příjmů fyzických osob a další zákonné nebo se zaměstnancem dohodnuté srážky.

Údaje o počtu zaměstnanců a průměrných hrubých měsíčních mzdách nezahrnují zaměstnance ekonomických subjektů statisticky nesledovaných a osoby vykonávající veřejné funkce (např. poslance, senátory, uvolněné členy zastupitelstev všech stupňů). Údaje jsou uvedeny za všechny osoby zahrnuté do **evidenčního počtu zaměstnanců** u ekonomických subjektů

a) podnikatelské sféry

- od roku 1993 s 25 a více zaměstnanci (v průmyslu, obchodě, ubytování a stravování v letech 1995 a 1996 se 100 a více zaměstnanci),
- od roku 1997 s 20 a více zaměstnanci, vč. zaměstnanců u soukromých podnikatelů nezapsaných do obchodního rejstříku,
- v odvětví finanční zprostředkování bez ohledu na počet zaměstnanců.

¹ Zdroj: Revidované národní účty 1995 – 2002, ČSÚ, Praha, 2004 a Čtvrtletní národní účty České republiky za 2. čtvrtletí 2004, ČSÚ, Praha, 2004

- b) **nepodnikatelské sféry**, tj. za zaměstnance organizačních složek státu, příspěvkových organizací částečně financovaných ze státního či územních rozpočtů a institucí, které nehospodaří za účelem zisku (např. veřejně prospěšné instituce, zdravotní pojišťovny apod.).

Tento soubor ekonomických subjektů budeme dále nazývat „**analyzované subjekty**“.

Strukturální ukazatele pro oblast mzdové statistiky jsou čerpány z výběrových šetření a to za roky 1996 a 1997 prováděných ČSÚ; od roku 1998 vychází z ročních údajů Informačního systému o průměrném výděлку (ISPV), který je prováděn v gesci MPSV ČR. Ve výběrových šetřeních se sleduje mzda za jednotlivé zaměstnance spolu s jejich personálními údaji jako např. pohlaví, věk, vzdělání a vykonávané zaměstnání (podle klasifikace KZAM) a také údaje o podniku, kde pracují, např. odvětví, kraj, velikostní skupina či finanční kontrola. Průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnance je vypočtena poměření s dobou, za kterou mzdu skutečně pobíral; tento údaj není srovnatelný s údaji o průměrné mzdě z podnikového výkaznictví.

V kapitole 2.2. Sociální příjmy obyvatelstva je analyzována pouze jedna část celkových výdajů na sociální zabezpečení, která obsahuje i výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti, sociální služby a dotace občanským a humanitárním organizacím. Sociální příjmy obyvatelstva vycházejí z číselných informací Ministerstva práce a sociálních věcí a neobsahují údaje za necivilní složky Ministerstva obrany, Ministerstva vnitra a Ministerstva spravedlnosti, které vstupují do statistiky národních účtů jako součást rozdělení a užití důchodů domácností. Jsou analyzovány v rámci tří základních systémů, a to sociálního zabezpečení, státní sociální podpory a sociální péče. Hlavní pozornost je věnována starobním důchodům, jejich vývoji v nominálním i reálném vyjádření a jejich porovnání s vývojem mezd.

Kapitola 2.3. vychází z výsledků šetření **Mikrocenzů** 1992, 1996 a 2002 a porovnává je. V budoucnu nahradí mikrocenzu výběrové šetření SILC (Statistics on Income and Living Conditions), které bude podle jednotné metodiky povinně prováděno ve všech členských a přistupujících zemích Evropské unie.

Hlavním úkolem Mikrocenzů bylo získat reprezentativní údaje o úrovni a struktuře příjmů a základní sociálně demografické charakteristiky domácností a jejich členů, nezbytné pro analýzu příjmových ukazatelů. Jednotkou zjišťování byla bytová domácnost. Celkem jich bylo náhodným dvoustupňovým výběrem vybráno 11 040, zhruba 0,25 % (v Praze 0,5 %) z celkového počtu trvale obydlených bytů. Po odečtení neobydlených bytů, za které se nevybíraly byty náhradní, bylo z 10 689 bytů vyšetřeno zhruba 72 %. Demografické údaje se zjišťovaly podle stavu ke konci roku, údaje o ekonomické aktivitě podle převažujícího stavu, resp. podle stavu ke konci roku v případě rovnosti. Údaje o peněžních a naturálních příjmech byly zjišťovány za celý rok, resp. za období, po které byla daná osoba členem domácnosti. Výběrové údaje byly přepočteny na celou populaci ČR.

Publikované údaje jsou za hospodařící domácnosti, tj. za skupinu osob, která společně žije a hradí základní výdaje domácnosti. V přílohových tabulkách jsou tyto domácnosti členěny jednak podle sociálních skupin a jednak podle decilového rozdělení. Pro vyznačení **sociální skupiny** domácnosti byl rozhodující kód sociální skupiny osoby v čele domácnosti; sociální skupina ostatních členů se nebrala v úvahu, pouze u domácností důchodců se přihlíželo k ekonomické aktivitě ostatních členů.

- **domácnosti zaměstnanců** - osoba v čele byla v pracovním poměru, dělí se na
 - **domácnosti dělníků**, v nichž osoba v čele domácnosti pracovala převážně manuálně ve výrobě (vč. oprav a údržby) nebo jako pomocný pracovník v různých oborech, tzn. vykonávala zaměstnání zařazené do tříd 61 až 93 podle KZAM
 - **domácnosti ostatních zaměstnanců** – osoba v čele domácnosti vykonávala převážně duševní, organizátorské nebo administrativní práce, vč. zaměstnání provozního charakteru, patřící do tříd 11 až 52 resp. 01 podle KZAM
- **domácnosti samostatně činných osob** – osoba v čele domácnosti se zabývala podnikáním nebo vykonávala nezávislé povolání v jakémkoliv oboru, tzn. včetně odvětví zemědělství, lesnictví a rybolovu
- **domácnosti důchodců** – v čele domácnosti byl nepracující důchodce; dělí se na dva podtypy podle toho, zda některý jiný člen domácnosti byl ekonomicky aktivní
- **domácnosti nezaměstnaných** – osoba v čele domácnosti byla vyznačena jako nezaměstnaná (přítom v úplných rodinách mohla být manželka nebo dítě ekonomicky aktivní)
- **ostatní domácnosti** – osoba v čele domácnosti nebyla ekonomicky aktivní ani nepobírala důchod; byly to např. osoby pobírající rodičovský příspěvek, studenti, osoby žijící z majetku.

V **decilovém rozdělení** byly všechny domácnosti ČR setříděny vzestupně podle výše čistého peněžního příjmu na osobu a rozděleny do 10 stejně velkých skupin, tzn. každá zahrnovala 10 % domácností.

Tabulka o počtu osob ohrožených příjmovou chudobou byla zpracována v souladu s platnou metodikou EU. Za relativní hranici chudoby se podle této metodologie považuje převážně 60 % mediánu zjištěného u příjmů na spotřební jednotku za úhrn domácností. Průměrný peněžní příjem na spotřební jednotku bere v úvahu velikost a demografické složení domácnosti. Do konstrukce spotřební jednotky se promítají tzv. úspory z počtu, vznikající ve vícečlenných domácnostech. V evropském měřítku se nejčastěji pro výpočet spotřebních jednotek za domácnost používá stupnice, která přiřazuje 1. dospělé osobě váhu 1,0, dětem ve věku do 13 let včetně váhu 0,3 a všem ostatním osobám starším 13 let váhu 0,5

Údaje ve **třetí kapitole** byly zpracovány na základě statistiky rodinných účtů, což je výběrové šetření, kde zpravodajskou jednotkou i jednotkou výběru je domácnost. Za domácnost se považuje soubor osob společně bydlících a hospodařících. Výběr domácností do zpravodajského souboru statistiky rodinných účtů se v současné době provádí záměrným kvótním výběrem podle výběrových znaků, jimiž jsou sociální skupina (je určena sociální příslušností osoby v čele domácnosti), čistý peněžní příjem na osobu a dále počet dětí u domácností ekonomicky aktivních osob a počet členů, resp. pohlaví u domácností důchodců.

Čistý **peněžní příjem** se získá z hrubého příjmu odečtením částek na zdravotní a sociální pojištění a zálohy na daně z příjmu, přičemž do hrubého peněžního příjmu nejsou započteny vybrané úspory, přijaté bezhotovostní půjčky, úvěry a výpůjčky.

Náplň **peněžních vydání** je analogická náplni příjmů; hrubá peněžní vydání nezahrnují vklady, splacené bezhotovostní půjčky, splacené úvěry a půjčky soukromým osobám. Čistá peněžní vydání se od hrubých liší o částky zdravotního a sociálního pojištění a zálohy na daně z příjmů.

Od roku 1999 se vydání domácností třídí podle **klasifikace CZ-COICOP** - Klasifikace individuální spotřeby podle účelu. Uplatněním této klasifikace se změnil způsob zařizování položek, přičemž u některých sledovaných položek se proti třídění používanému do roku 1998 včetně podstatně změnila jejich vnitřní náplň. Aby bylo možné porovnávat údaje v časové řadě, bylo nutno náplň skupin vydání upravit, takže již přesně neodpovídají ani dříve publikovaným údajům, ani klasifikaci COICOP.

Údaje pro tuto analýzu byly zpracovány za dva základní typy domácností zpravodajského souboru statistiky rodinných účtů, a to za **domácnosti zaměstnanců**, které trvale představují většinu domácností ekonomicky aktivních osob a více než polovinu úhrnu všech domácností ČR a dále za **domácnosti důchodců** bez ekonomicky aktivních členů, na které připadá téměř 30 % úhrnu všech domácností ČR. Definice těchto typů domácností je shodná s definicí typů domácností v Mikrocenzech.

Ve **čtvrté kapitole** jsou analyzovány spotřebitelské ceny zboží a služeb v letech 1993 až 2003. Vývoj spotřebitelských cen je sledován na spotřebních koších, které obsahují výběr konkrétních výrobků a služeb, tzv. cenových reprezentantů, které se nejvíc podílejí na spotřebě obyvatelstva. Váhy reprezentantů jsou získávány z údajů statistiky rodinných účtů a národních účtů a jsou vždy v rozmezí zhruba 5 let revidovány. Současně dochází i k obměně výběru cenových reprezentantů a ke změně základního období pro výpočet indexů. Úhrnný a skupinové indexy jsou počítány na stálých vahách podle vzorce Laspeyrese.

V období 1993 až 2003 byly indexy spotřebitelských cen počítány postupně na třech spotřebních koších, a to v letech 1993 a 1994 na struktuře spotřeby obyvatelstva v roce 1989, v letech 1995 až 2000 na struktuře spotřeby roku 1993 a od roku 2001 až dosud na struktuře spotřeby roku 1999. Pro navázání časových řad byly změřením určitého období (rok 1994 a prosinec 2000) na starém i novém koši získány koeficienty (můstky) pro přepočtení indexů na úroveň posledního platného koše. Při posledních dvou revizích spotřebního koše se zároveň měnila i klasifikace výdajů domácností používaná pro členění spotřebního koše. Od roku 2001 je spotřební koš členěn podle české verze mezinárodní klasifikace konečné spotřeby domácností podle účelu užití CZ - COICOP (CLASSIFICATION OF INDIVIDUAL CONSUMPTION BY PURPOSE) na 12 hlavních oddílů a dalších nižších skupin a podskupin. Přepočtení indexů na tuto strukturu byl proveden od roku 1994.

Kromě indexu spotřebitelských cen (za domácnosti celkem), kde váhy vycházejí ze struktury průměrných výdajů všech domácností, jsou počítány i indexy spotřebitelských cen (životních nákladů) za domácnosti zaměstnanců, domácnosti důchodců, domácnosti s dětmi v nízkém příjmovém pásmu a za domácnosti žijící v Praze. Výběr reprezentantů ve spotřebních koších je pro všechny typy indexů shodný, avšak váhy jednotlivých položek vycházejí ze struktury výdajů příslušné skupiny domácností a tudíž jsou rozdílné.

V **poslední kapitole** jsou analyzovány základní regionální aspekty všech témat uvedených v předchozích kapitolách. Míra podrobnosti jejich sledování je závislá na dostupnosti a kvalitě dat v příslušném územním třídění. Základní jednotkou pro sledování vývoje disparit jsou kraje (tj. vyšší územně samosprávné celky), kterých je 14 a vznikly k 1. lednu 2000². Podle klasifikace NUTS (La Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques), která je základním systematickým nástrojem pro potřeby regionální statistiky v Evropské unii, mají kraje označení NUTS 3.

V případech nedostupnosti odpovídajících dat na úrovni NUTS 3 jsou některá data (např. za rodinné účty) publikována alespoň podle oblastí (tj. sdružených krajů či oblastí soudržnosti), kterých je 8. Podle klasifikace NUTS mají oblasti označení NUTS 2. Ve výjimečných případech je regionální pohled zredukován na pouhé porovnání Prahy a ČR, v této struktuře jsou např. vůbec poprvé analyzovány i indexy spotřebitelských cen (životních nákladů). Domníváme se, že i při tomto hrubším pohledu je možné vysledovat základní charakteristiky regionálních disparit. Není-li k dispozici srovnatelná časová řada, jsou prezentována alespoň data za poslední dostupný rok. U důležitých témat s relativně dobrou kvalitou regionálních dat (mzdy a příjmy obyvatel) je naopak územní pohled rozšířen i o neadministrativní územní celky (velikostní skupiny obcí), poskytující jiný méně tradiční pohled na regionální rozdíly.

Údaje za rodinné účty nejsou zcela srovnatelné s údaji statistiky rodinných účtů v kapitole 3, ve které bylo nutno skupiny vydání upravit tak, aby byly srovnatelné v časové řadě zasahující i před rok 1999 (viz. vysvětlení výše). Údaje v páté kapitole jsou pouze za zkrácenou časovou řadu (2001 až 2003), a tudíž jsou výdaje tříděny podle klasifikace CZ-COICOP.

Podrobnější pohled na územní diferenciaci některých jevů poskytují přílohové kartogramy, kde jsou zobrazena data i za okresy, které dříve měly označení NUTS 4.

Významnou součástí analýzy je rozsáhlá **tabulková příloha**, která dokumentuje vývoj ve sledovaném období s výjimkami uvedenými výše. Časové řady v tomto rozsahu jsou souhrnně publikovány poprvé a umožní uživatelům provádět další podrobnější srovnání. V tabulkách za regiony nebylo možné v některých případech zajistit přepočty starších dat členěných podle 8 bývalých krajů na současnou územní strukturu 14 krajů se zachováním potřebné kvality, proto jsou publikovány údaje pouze za jeden rok (mikrocensus), případně ve zkrácené časové řadě (některé druhy sociálních příjmů obyvatel). V **grafické příloze** jsou uvedeny ilustrativní kartogramy umožňující jednak detailnější územní pohled až na úroveň okresů, případně jednoduchou korelaci mezi zobrazovanými ukazateli.

² Ke stejnému datu byly kraje zařazeny do nově ustavené klasifikace CZ-NUTS. Svou samosprávnou činnost však zahájily až k 1.1.2001.